

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SİYASAL DÜŞÜNCE

TÜRK İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİ
DERSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ
14.12.2020

Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Düşünce

Osmanlı İmparatorluğu (1290-1922), büyüklüğü ve ömrü itibariyle İslam dünyasında benzeri olmayan bir devlet.

Osmanlı Devletine kadar İslam Düşüncesinde, siyasal yapıya dair düşünceler, halifelik, halife-ulema ilişkisi, sultan- halife ilişkisine odaklanmıştır. (Ulema, sadece din alimi değildi, aynı zamanda kadılık makamının kaynağıydı.)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Düşünce

İslamiyette içtihat kapısının kapanması ile birlikte kamusal ve bireysel alandaki ilişkileri düzenleyen ve dini temellere dayanan tek bir kanun vardı: Şeriat. Bir Müslüman hükümdar kanun koyucu sıfatını takınamazdı. O ancak İslam kanununun yani şeriatın yürütücüsü ve koruyucusu idi. Dini ilimlerde yeterliliği yoksa, şeriat üzerinde herhangi bir surette şahsı bir tefsirde bulunma hakkı yoktu.

Osmanlı Devleti, orfî hukuk sistemi ile şeriatı aşan bir hukuk düzeni geliştirmiştir.

Örf ilkesi, Osmanlı Devletinde hukuk sisteminin özgün yönünü meydana getirir.

“Örf, hükümdarın sadece kendi iradesine dayanarak, şeriatın kapsamına girmeyen sahalarda kanun koyma yetkisidir” (Fuat Köprülü).

Osmanlı Devleti, İslam hukukunu esas alır. Osmanlı Hukuk sisteminin oluşumunda

-İslam Hukuku

-Örfi Hukuk

-Cemaat Hukuku (Fethedilen yerlerin mevcut hukuku)

Fatih'in Osmanlı Hukuk Sistemine Etkisi:

Fatih, İstanbul'un ferhinden sonra, mutlak otoritesini kurmak için önce vezir Çandarlı Halil Paşa'yı ortadan kaldırmıştı. Çandarlı'dan sonra bütün veziriazamlarını kul aslından gelen kimseler arasından seçmiştir.

Fatih'in Kanunnameleri

Örf-Şeriat İlişkisi

Örfün Kaynağı Nedir? (Halil İncılık: Müslüman Türk Devletleri).

Fatih döneminin yönetici ve tarihçilerin Tursun Bey:

“Nizami alem için akla dayanarak hükümdarın koyduğu nizama “siyaset-i sultani ve yasag-i padişah” derler ki... ona örf derler”

Örf ile ilgili olarak Bkz. Yasag, yasak (Ümit Hassan, *Osmanlı*, 10. Kısım «Örf»).

Yasa, İlhanlılarda, emirden ziyade «ölüm cezası» anlamına gelir.

Osmanlılarda, yasa, yasaha, yasak, yasakname.

İslam Fıkında Örfün Niteliği Nedir?

İbn Haldun da dahil olmak üzere ulema, ayrı bir örf hukukunun varlığını meşru saymaz. Herşey şeriat içinde halledilebilir.

Osmanlı'da bu örfi hüküm, elbette Kur'an, hadis ve sünnete aykırı olamaz. Ancak, kıyasla getirilmiş bir hükmü geri bırakabilir idi. Fakihler için, örfi meşru gösteren esaslar, İslam cemaatinin hayrı ve selameti ile adalet ilkesiydi (Tursun Beğ, tarih ve Ebu'l Tarih).

Örf

Şeyhülislam Pir Mehmet'in bir fetvasına göre örfün unsurları:

1. Şeriat dışı bir durum
2. Konuya dair yaygın bir adet veya kıyasa esas olacak bir genel bir ortak inanç
3. Hükümdarın iradesi (Emr-i Ali)
4. Umumi düzenin ihtiyacı

Türk Müslüman devletlerinin kuruluşu ile devletin menfaat ve ihtiyaçlarını gözönünde tutan bir örfi hukuk anlayışı, şeri hukuk anlayışının yanında var olmuştur. Bu gelişme, klasik halife anlayışını yeni bir biçime kavuşturmuştur (Bkz. Nizamülmülk, Siyasetname; Gazali'de Halife-Sultan dengesi).

Örfi Hukukun Kaynakları

Cengiz Han Yasası: Cengiz Han, Moğol ve Türklerin devlet idaresine ait ananelerini, hukuki esaslarını toplatarak bir kanun mecmuası oluşturdu ve bu mecmuayı tunç levhalara yazdırdı. Bu kanun mecmuası, yasa, yasağ adı ile bilinir. Cengiz Han'ın toplattığı ananelerin çoğu, Türk kavimlerinin ananevi hukuki idi. Ancak bunlara Moğol kaideleri ve Cengiz'in kendi görüşleri de eklendiği genel kabul görür.

Cengiz Han Yasası'nın çok azı günümüze kadar gelebilmiştir. Kalan maddeler ise, Türk ananelerine uygun olarak değerlendirilir (Arsal). O nedenle, Cengiz Han Yasası, eski Türklerin hukuki esaslarını içeren bir kaynak olarak görülür.

Cengiz Han Yasası'nın elimize ulaşan kısmı, Mısırlı Arap yazar El – Makrizi, Rus düşünür Berezin ve Temkowski tarafından çeşitli kaynaklardan derlenmiştir:

Günümüze kadar ulaşan maddeler içerisinde, ceza, vergi muafiyeti, miras vb. ile ilgili hükümler yer alır; devlet yönetim anlayışına dair kurallar ise günümüze kadar ulaşan maddeler içinde değildir.

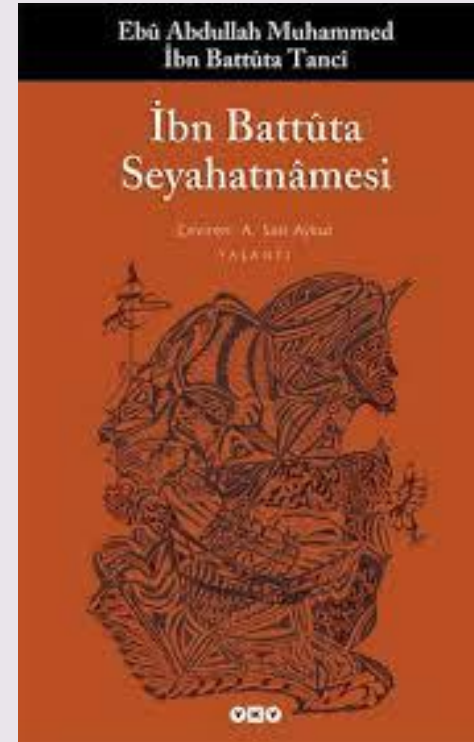
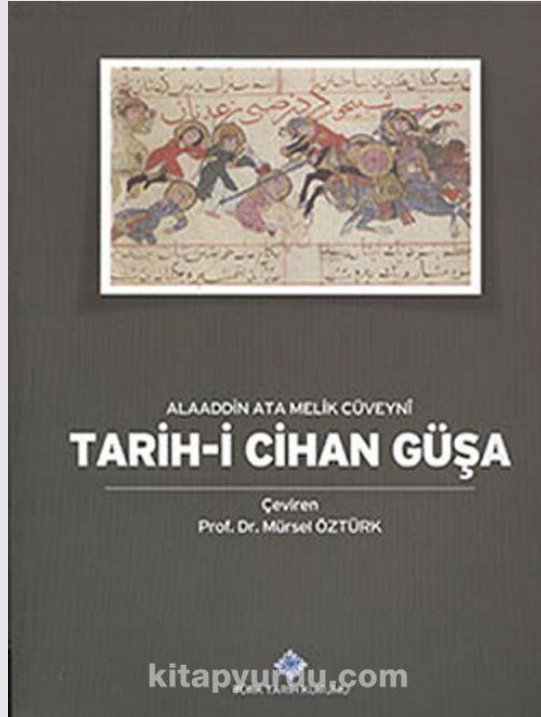

Cengiz Han,
Kaynak: İslam Ansiklopedisi

Cengiz Han'ın devlet idaresi ile ilgili vecizelerine «bilig» adı verilir:

Örnekler:

- «Benden sonra gelen Hanlar ve onların büyük Beyleri ve askeri reisleri yasaya mutlak suretle riayet etmezlerse Devlet sarsılır, sonra büsbütün mahvolur. O zaman Cengiz'i ararlar, (fakat) bulamazlar» (Aktaran Arsal).
- «Bizim sülaleden herhangi birisi yasa esaslarına maugayır hareket ederse, birinci defasında onu sözle öğütlemelidir. İkinci defa yasayı ihlal ederse, uzun nutukla onu iknaa çalışmalı. Üçüncü defa olarak yasayı ihlal eden sülaleme mensup şahsı Balcıyun Kulcur denilen mahalle sürmelidir. ... Islah edemez ise.... Onu zincire vurup hapse atmalıdır....»

Örf

◦ Yasakname; Kavanin; Kanunname

«Kanunnâmeler kamu hukuku, devlet teşkilâtı, idare, vergi, ceza hukuku ve hisbe (ahkâm-ı dîvânî, istîfâ-i memâlik, tehdîd ve siyâset-i mücrimân) alanlarını kapsamaktaydı. Osmanlılar bir bölgeyi fethettiklerinde genellikle mevcut kanunları muhafaza etmişler veya önemsiz bazı değişikliklerle uygulamışlardır. Bu açıdan Memlük Kayıtbay, Akkoyunlu Uzun Hasan ve Dulkadirli Alâüddevle kanunları, Osmanlı kanunnâmeleri olarak orijinal şekilleriyle bugüne ulaşmıştır.

Uzun Hasan'ın kanunnâmeleri ya da yasaları Doğu Anadolu'da, Azerbaycan'da, Irâk-ı Arab ve Irâk-ı Acem'de geçerliydi. Osmanlılar Doğu Anadolu'da yürürlükte olanları 922'den (1516) 955'e (1548) kadar uyguladılar. Irak'ın fethinden sonra Safevî kanunlarını yürürlükten kaldırırken Uzun Hasan'ın kanunlarını geçerli tuttular.

Bu kanunnâmelerin temel amacı, örfî vergilerin ve pazar vergilerinin yani bâcların ödenme usullerini ve oranlarını göstermektir. Dulkadıroğulları kanunnâmeleri temel olarak ceza kanunnâmeleriydi. Güney Anadolu, Suriye ve Mısır için hazırlanan Osmanlı kanunnâmeleri örfî vergiler, gümrük vergileri ve pîşkeşlerle (hediye) ilgili Kayıtbay'a atfedilen kanunnâmeyi ihtiva eder.»

(İslam Ansiklopedisi, Kanunname Maddesi).

Örf-Şeriat

«Gerçi Kur'an, şerî'atın üssü'l-esasıdır. Ancak bizdeki hakimler anayasa hükümlerine ne kadar az mürâcaat ederlerse, kadılar da o kadar Kur'ân'a ve tefsirlerine mürâcaat ederler. Zira Kur'an ve Sünnetteki hükümler dağınıktır.

Osmanlı devletinde temel mevzû'ât, meşhur müçtehidlerin verdikleri fetvalar ve şer'î hükümleri derleyen fıkıh kitaplarıdır, müçtehidlerin de birinci tabakası sahâbelerdir ve bunların ittifaklarına icma' denir. Kur'an, Sünnet ve icma', bütün hukukî hükümlerin aslı ve esasıdır. Diğer kanunların meşrû'iyet dayanağı da bunlardır. İslâm hukukunun dördüncü kaynağı da kıyasdır. Ancak bu ameliyeyi, ancak Kur'an, Sünnet ve icma' ile aklını tenvir etmiş ve bunların hükümlerine uymuş olanlar kullanabilirler.

İşte asıl İslâm kanunlarını tanzim edenler, büyük müçtehid hukukçulardır. Bunlar, Roma devletindeki hukukçulara benzerler. İslâm müçtehidler, ... maddi iktidar ve nüfuzları da o derece gâlibdir ki, kadılar bile onların re'yelerine itaate, mecburdurlar. Ancak kadı'nın onun kadar ilim sahibi olması hali, bunun istisnasını teşkil eder. Bu iktidâr ve nüfûzları, devlet başkanınca verilmiş bir şey değildir; İslâm alimleri indinde kazandıkları haklı şöhretten ileri gelmektedir. Devlet reisi, bu gibi fakîhlerin re'yelerini resmen kabul ve tasdik etmekden başka bir şey yapamaz ve bunların re'yelerini hiçbir zaman mevki'-i tezekkür ve istişâreye koyamaz. Osmanlı Devletinde resmen ilk defa böyle bir fıkıh kitabının resmî hukuk kodu olarak kabulü "Mültek'al Ebhur" isimli kitap hakkında 1648 ve 1687 yıllarında vaki olmuştur. ...

Ehl-i sünnet Müslümanların kabul ettiği dört amelî mezhep vardır. Osmanlı Devleti, resmen Hanefi mezhebini benimsemiştir. İkinci husus, bu mezhebin hukukçuları hep aynı derecede nüfuz ve itibar sahibi değillerdir. Her müçtehid, kendisinden büyük bir fakîhin re'ğine uyar. Bu sebeple Mülteka kitabının resmen kabulünden beri, tedvin ve telif olunmuş fıkıh kitapları, tamamen mezkûr eserin şerhi ve izahı ile mahkemelerde esas alınan fetvalardan ibârettir." (1895'te Sultan Abdülhamit'e sunulan Osmanlı'da hukuk düzeni konusunda yabancı bir uzman raporundan)

Örf-Şeriat

Örf ve âdet kâideleri, şer‘-i şerifin hükümlerini tamamlayan bir kanun makamındadır. Buna rağmen kadı, örf ve âdet kaidelerine istinâden hüküm veremez. Meğer ki, fıkıh kitaplarında davaya ait şer‘î hüküm bulunmasın ve örfe mürâcaat edileceği belirtilmiş olsun.

Padişah da bir kanun yapabilir. Fakat bu kanun, şer‘-i şerifin teferruâtıdır. Asıl kanun, müçtehidlerin içtihadıyla Kur‘ân ve sünnetten alınan fıkıh kitaplarındaki hükümlerdir. Buna göre, Osmanlı Devletinde şeyhülislâm tarafından veya hâkimler yahut müftülerden biri tarafından tasdik olunmamış hiçbir kanun, ferman ve irâde-i seniyye düstur‘ul-amel olamaz. Padişah, müftülük icâzeti almış bir âlim ise, bu vasıfda bir padişahın tanzim edeceği nizamlar, ferman ve irâdeler, fetvâ alınmadan yürürlüğe girer. Padişah, arzu ettiği hallerde zorla istediği şekilde fetva alabilirse de bu hal, şer‘î hükümleri bozmuş olmaz....

İşte İslâm padişahı kendisine tanınan yetki çerçevesinde sınırlı yasama gücünü, yukarıdaki manada kullanabilir. Bunun için Kanunî Sultan Süleyman, 1519 ve 1566 senelerinde mülkî ve askerî meseleler hakkında bir kanun tanzim buyurmuşlardır ki, bu kanun 1846 senesine kadar yürürlükte kalmıştır. Sonraları meydana getirilen nizâmât ile çoğu hükümleri tashih ve ta’dil olunmuştur.” (aktaran Ahmet Akgündüz, «İslâm ve Osmanlı Hukûku Mevzuatı», s. 636-7).

Birgivi ve Kadızadeliler

Birgivi (Ö.1573) ve Kadızadeliler, Osmanlı Devletinin bir İslam Devleti olarak şeriatı uygulamadığı gerekçesiyle, bid'at (**Asr-ı saâdet'ten sonra ortaya çıkan, şer'î bir delile dayanmayan inanç, ibadet, fikir ve davranışlar**) olana karşı savaş açmışlardır. İslam devleti olarak Osmanlı Devleti Şeriatın üstünlüğü ilkesini takip etmiştir.

İlk Osmanlı sultanları, hukuki kuralları koyarken, politik kararları için fakıhlara danışırlar. Daha sonra, şeyhülislamlık makamı kurulmuştur. Osmanlı tarihinin sonraki dönemlerinde, özellikle Fatih'ten sonra, yönetime ait alan, kanun yapma faaliyeti bakımından Sultan'a özgü sayılmıştır.

Hanbeli mezhebinden bir alim, Mehmet Birgivi, para vakıflarının faize bulaştığı ve dolayısıyla şeriat'a aykırı olduğu gerekçesiyle Şeyhülislam'a saldırır. Şeyhülislam Ebussud, 16. yüzyılda Osmanlı toplumunda yaygın olarak yerleşmiş para vakıflarını onaylamıştı. Bunu yaparken, gerekçesi, binlerce fakir insanın, ulemanın, öğrencinin ve imametlerin bundan yararlandığı ve para vakfının kaldırılması halinde Müslüman toplumunun bundan büyük zarar göreceği idi (Örfi hukukta, toplumun faydası ilkesi).